

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2005 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2005

2

VILNIUS 2006

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2005

2

VILNIUS 2006

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Janas JURKIEWICZIUS

Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Joachimas TAUBERIS

Nordost-Institut Liuneburge

Agnius URBANAVIČIUS (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:

HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2006

© Straipsnių autoriai, 2006

RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKOS SIENOS SU RUSIJA DEMARKAVIMO PROBLEMO 1774–1775 METAIS

Lenkijos–Lietuvos valstybės (Abiejų Tautų Respublikos) išorinių sienų kaita padalijimų epochoje jau yra sulaukusi nemažo tyrėjų dėmesio. Derybas su Prūsijos karalyste dėl sienos nustatymo bei šios valstybės vykdytą teritorinę ekspansiją 1772–1777 m. savo straipsniuose aptarė lenkų istorikai Jerzy Topolskis¹ ir Marianas Drozdowski². Baltarusių istorikas Eugenijus Aniščanka, remdamasis Rusijos imperijos užsienio politikos archyve saugomais Michailo Krečetnikovo raportais, pateikė duomenis apie Rusijos siekius prisijungti didesnes, nei buvo numatyta padalijimo sutartimi, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijas³. Rusų tyrinėtojas Jurijus Borisionokas aptarė baltarusiškąjį–rusiškąjį paribį Rusijos imperijos sąlygomis XVIII a. antrojoje – XIX a. pirmojoje pusėje⁴. Sienų demarkavimo bei teritorinių pretenzijų po antrojo ir trečiojo

¹ J. T o p o l s k i, Pruskie uzurpacje graniczne w dobie pierwszego rozbioru Polski (1772–1777), *Zeszyty naukowe uniwersytetu w Poznaniu, Historia*, t. 8, 1968; J. T o p o l s k i, La formation de la frontière polono-prussienne à l'époque du premier partage de la Pologne (1772–1777), *La Pologne et les Affaires Occidentales*, 5 (1969), s. 96–127.

² M. D r o z d o w s k i, Ziemie pomorskie w negocjacjach ratyfikacyjnych pierwszego rozbioru Polski, *Slupskie Studia Historyczne*, nr 7, 1999, s. 71–80.

³ Я. К. А н і ш ч а н к а, *Беларусь у часы Кацярыны II (1772–1796 гады)*, Мінск, 1998, с. 55–56; Я. К. А н і ш ч а н к а, *Інкарпарацыя. Літоўская правінцыя ў падзеллах Рэчы Паспалітай*, Мінск, 2003, с. 192–194; Я. К. А н і ш ч а н к а, *Акоп уздоўж мяжы, Спадчына*, № 3, 1992, с. 14–15.

⁴ Ю. А. Б о р и с ё н о к, Белорусско-русское пограничье в условиях Российской империи (вторая половина XVIII – первая половина XIX вв.), *Вопросы истории*, № 3, 2003, с. 116–122.

padalijimo klausimus analizavo lenkų istorikai Łukaszas Kądziela⁵ bei Zbigniewas Góralskis⁶.

Apie Abiejų Tautų Respublikos teritorijos mažėjimą bei galutinį Lenkijos ir Lietuvos inkorporavimą į Rusijos, Prūsijos bei Austrijos sudėtį rašusių autorių darbuose daugiausia akcentuojama išorinių sienų formavimosi eiga, nesigilinant į sienų nustatymo dokumentuose užfiksuotą to meto vidinio Abiejų Tautų Respublikos suskirstymo problematiką. Šiame straipsnyje, remdamiesi pirmojo padalijimo sutartimis, Nuolatinės tarybos dokumentais, Abiejų Tautų Respublikos demarkatorių pranešimais ir pasisakymais seime, apžvelgsime komisijos sienai su Rusija demarkuoti sudarymą ir jos veiklą 1774–1775 m. (iki sienos nustatymo akto pasirašymo) bei palyginsime tarpvalstybinėse sutartyse užfiksuotas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaivadijų ribas su realia situacija XVIII a. paskutiniajame ketvirtyje.

Abiejų Tautų Respublikos sienos su Rusija apibrėžtys padalijimo dokumentuose

XVIII a. septintajame dešimtmetyje Abiejų Tautų Respublikos kaimynių – Austrijos bei Prūsijos – aktyviai vykdyta Respublikos padalijimo propaganda realią grėsmę įgavo 1772 m. vasario 17(6) d. Rusijai ir Prūsijai pasirašius Peterburgo konvenciją dėl Respublikos teritorijų pasidalijimo. Šiuo susitarimu „Jos Didenybė visos Rusijos Imperatorė ir Jo Didenybė Prūsijos karalius, *matydami, kad visos jų priemonės įvesti Lenkijoje taiką buvo nesėkmingos* <...>, pripažino būtinu susitarti dėl savo teisių ir pretenzijų patenkinimo priemonių Lenkijos Respublikos sąskaita, prijungiant prie savo valstybių tam tikras šios karalystės sritis“⁷.

Remdamasi šia sutartimi Rusija pretendavo užgrobti „likusiąją lenkiškosios Livonijos dalį, o taip pat Polocko vaivadijos dalį, esančią šioje Dauguvos upės pusėje ir

⁵ Ł. Kądziela, Polityczne znaczenie pruskich uzurpacji granicznych w 1793 r., *Trudne stulecia. Studia z dziejów XVII i XVIII wieku ofiarowane Profesorowi Jerzemu Michalskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa, 1994, s. 95–105.

⁶ Z. Góralski, Die Grenzdemarkationen nach der dritten Teilung (1795–1797), *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 19, 1971, S. 212–238.

⁷ Convention secrète relative au premier partage de la Pologne, 1772, 4(15) Janvier, Ф. Ф. Матенс, *Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россиею с иностранными державами. Трактаты с Германиею (1762–1808)*, т. 6, С-Петербург, 1883, с. 71–81. 1772 m. vasario 17 d. pasirašyta konvencija buvo pažymėta 1772 m. sausio 15(4) d., siekiant parodyti, kad susitarimas tarp Rusijos ir Prūsijos buvo pasirašytas daug anksčiau, nei Austrija paskelbė apie savo apsisprendimą dalyvauti padalijime, žr.: H. Kaplan, *The First Partition of Poland*, New York-London, 1962, p. 161–165. Naujausia šios konvencijos publikacija rusų kalba: П. В. Стегний, *Разделы Польши и дипломатия Екатерины II. 1772. 1793. 1795*, Москва, 2002, с. 421–426.

paralelią Vitebsko vaivadijai, tokiu būdu, kad Dauguvos upė taptų natūralia abiejų valstybių riba iki pat atskiros Vitebsko ir Polocko vaivadijų sienos, ir, sekant šia siena iki punkto, kur susieina trijų vaivadijų: Polocko, Vitebsko ir Minsko, ribos; nuo šio punkto riba tęsis tiesia linija iki Drujos⁸ upės aukštupio prie vietovės, vadinamos Ordva, o nuo ten, leidžiantis ta upe iki jos santakos su Dniepro upe taip, kad visa Mstislavlio vaivadija tiek iš vienos, tiek ir iš kitos Dniepro pusės ir dvi Minsko vaivadijos dalys, esančios aukščiau ir žemiau Mstislavlio vaivadijos, šioje naujosios ribos ir Dniepro pusėje, priklausys Rusijos imperijai, ir nuo tos vietos, kur Druja įteka į Dnieprą, Dniepras turės tapti abiejų valstybių riba, visam laikui Kijevo miestui ir jo pavietui išsaugant tą ribą, kurią dabar toje upės pusėje turi⁹.

Rusijai, Prūsijai ir Austrijai galutinai susitarus dėl padalijimo, 1772 m. rugpjūčio 5 d. (liepos 25 d.) Peterburge buvo pasirašytos slaptos Rusijos–Prūsijos bei Rusijos–Austrijos konvencijos, apibrėžusios kiekvienai valstybei tenkančios Abiejų Tautų Respublikos teritorijos dydį. Prūsija ir Austrija pripažino bei garantavo Rusijos teises į vasario 17(6) d. sutartyje numatytas Abiejų Tautų Respublikos teritorijas. Padalijimo konvencijose buvo pakartotas ir vasario 17 d. priimtas būsimosios Respublikos–Rusijos sienos aprašymas¹⁰.

⁸ Konvencijoje prancūziškajame variante įrašyta *Drujec*, vertime į rusų kalbą – *Дружек (Дружек)*, žr.: *Convention secrète relative au premier partage de la Pologne, 1772, 4(15) Janvier, Ф. Ф. М а р т е н с, Собрание трактатов...*, т. 6, с. 74.

⁹ *Ф. М а р т е н с, Собрание трактатов...*, т. 6, с. 74: „S. M. L'Impératrice de Russie se mettra en possession dans le temps et de la manière convenue par l'article suivant du reste de Livonie Polonoise, de même que de la partie du palatinat de Polock, qui est en de ça de la Dwina, et pareillement du palatinat de Witepsk, de sorte que la rivière de la Dwina sera la limite naturelle entre les deux Etats jusques près de la frontière particulière du palatinat de Witepsk d'avec celui de Polock et en suivant cette frontière jusqu'a la pointe où les limites des trois palatinats, savoir de Polock, de Witepsk et de Minsk se sont jointes, de laquelle pointe la limite sera prolongée par une ligne droite jusques près de la source de la rivière Drujec vers l'endroit nommé Ordwa, et de là en descendant cette rivière jusqu'a son embouchure dans le Dnièpre, de sorte que tout le palatinat de Mscislawl, tant en deça qu'au delà du Dnièpre et les deux extrêmités du palatinat de Minsk du-dessus et au-dessous de celui de Mscislawl, en deça de la nouvelle limite et du Dnièpre appartiendront à l'Empire de toutes les Russies, et depuis l'embouchure de la rivière Drujec le Dnièpre sera la limite entre les deux Etats, en conservant toute fois à la ville de Kiew et à son district la limite qu'ils ont actuellement de l'autre côté de ce fleuve“.

¹⁰ Žr.: *Traité entre la Russie et l'Autriche, touchant le démembrement de la Pologne, signé à St. Pétersbourg le 25. Juillet 1772, G. F. M а р т е н с, Recueil des principaux traités d'alliance, de paix, de trêve, de neutralité, de comerce, de limites, d'échange conclus par les puissances de l'Europe tant entre elles qu'avec les puissances et États dans d'autres parties du monde depuis 1761 jusqu'à présent*, t. 2, Gottingue, J. C. Dieterich, 1817, p. 90–91; *Ф. Ф. М а р т е н с, Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россиею с иностранными державами. Трактаты с Австриею*, т. 2, С.-Петербург, 1875, с. 24–29; *П. В. С т е г н и й, Разделы Польши и дипломатия Екатерины II. 1772. 1793. 1795*, Москва, 2002, с. 428. Pažymėtina, kad F. Martenso ir P. Stiegnij skelbiamose šios sutarties publikacijose rusų kalba įsivėlusį vertimo klaidą. Sutarties 3 straipsnyje *la Livonie Polonoise* (lenkiškoji Livonija) išversta *lenkiškąja Lietuva* (польская Литва).

Valstybės padalijimo dalyvėms siekiant įteisinti Respublikos teritorijų užgrobi-
mą, 1773 m. rugsėjo 18 d. Varšuvoje buvo pasirašyta padalijimo patvirtinimo sutartis
tarp Lenkijos karaliaus ir Abiejų Tautų Respublikos bei Rusijos imperatorės. Rusijos
ir Abiejų Tautų Respublikos sutarties antrasis straipsnis patvirtino, kad „Jo Didenybė
Lenkijos karalius ir visi Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės
luomai amžinai ir negražinamai užleidžia Rusijos imperatorei, jos paveldėtojams ir
abiejų lyčių įpėdiniams“ likusią lenkiškosios Livonijos dalį, dalį Polocko vaivadijos,
Vitebsko bei Mstislavlio vaivadijas bei dvi Minsko vaivadijos dalis¹¹. Rusijai „perlei-
džiamą“ provincijų aprašymas šioje sutartyje buvo analogiškas 1772 m. rugpjūčio 5 d.
Peterburgo konvencijos tekstui.

Demarkacinės komisijos sudarymas ir jos veikla

Abiejų Tautų Respublikos seimo sudarytai delegacijai deryboms su valstybėmis
padalijimo organizatorėms¹² tebesiderant su Rusijos, Prūsijos ir Austrijos pasiunti-
niais dėl tarpvalstybinių sutarčių pasirašymo, buvo paskirti komisarai šioms valstybėms
atitenkančių teritorijų atribojimui¹³. Sienos su Rusija atribojimui buvo paskirti du Se-
nato atstovai: Kališo vaivada Ignacy Twardowski ir LDK rūmų maršalas Władysławas
Gurowskis bei keturi bajorų luomo atstovai: Trakų pakamaris Steponas Riomeris (Ste-

¹¹ Sutarties publikacijos: J. J e z i e r s k i, *Traktaty polskie z sąsiedniemi mocarstwy zawarte od roku 1618 iak naykródziey byę mogło w samych istotniejszych punktach zebrane z Konstytucyi wyięte*, Warszawa, 1789, s. 133–140; [F. S i a r c z y ń s k i], *Traktaty, konwencje handlowe y graniczne, wszelkie publiczne umowy między Rzeczpospolitą Polską y obcemi państwami od roku 1764 dotąd to iest do roku 1791 za panowania Stanisława Augusta zawarte, w swych oryginalnych językach zebrane i dla wygody powszechney podane do druku*, Warszawa: druk. J. K. M. i Rzplitey u X.X. Scholarum Piarum, 1791, cz. 1, s. 206–234; *Volumina Legum* (toliau – *VL*), t. 8, Petersburg, 1860, s. 21–29; G. F. M a r t e n s, *Recueil des principaux traités...*, t. 2, p. 129–136; L. C h o d z k o, *Recueil des traités, conventions et actes diplomatiques concernant la Pologne 1762–1862*, Paris, 1862, p. 126–136; K. L u t o s t a ń s k i, *Recueil des actes diplomatiques, traités et documents concernant la Pologne. Les partages de la Pologne et la lutte pour l'indépendance*, Lausanne, t. 1, Paris, 1918, p. 66–70.

¹² Delegacija buvo sudaryta 1773 m. gegužės 19 d.

¹³ Komisarų paskyrimo data šaltiniuose ir literatūroje nurodoma skirtingai. E. Aniščanka, remdamasis N. Kostomarovu teigia, kad nustatyti naująją sieną turėjo tie patys komisarai, kurie dalyvavo seimo sudarytos deputacijos deryboms dėl sutarties su Rusija pasirašymo darbe, o paskirti jie buvo 1773 m. rugsėjo 8 d., žr.: Я. К. А н і ш ч а н к а, *Беларусь у часы Кацярыны II...*, c. 55. Tuo tarpu 1773–1775 m. seimo konstitucijų rinkinyje, paskelbtame nedatuotame nutarime dėl komisarų skyrimo, minima, kad „remiantis tuo, jog kai kurie <..> komisarai paskirti sienoms su kaimyniniais Rūmais [nustatyti] pagal šiame seime priimtą ir Varšuvos pilies knygose praėjusių metų liepos 6 d. įrašytą konstituciją, dėl įvairių priežasčių atvykti negalėjo, todėl Respublikos poreikis verčia, kad į neatvykusiųjų ir atvykti negalėjusiųjų vietą kiti komisarai paskirti būtų“, Wyznaczenie Kommissarzow, *VL*, t. 8, s. 80. Šis dokumentas rodo, kad pirmieji komisarai seniai su Rusija nustatyti turėjo būti paskirti ne anksčiau kaip 1774 m. liepos mėn.

fan Romer), Vilkmergės (Ukmergės) pakamaris Mykolas Morikonis (Michał Morykoni), Valkavisko vaškis Antanas Toločka (Antoni Tołoczko) ir Valkavisko žemės teismo raštininkas Mykolas Bulgarinas (Michał Bułharyn)¹⁴.

Respublikos komisarai savo darbo pradžioje buvo atskaitingi seimo delegacijai, sudarytai sutarčių su Rusija, Prūsija bei Austrija pasirašymui¹⁵, o pastarajai baigus savo veiklą, atsiskaityti turėjo naujosios vykdomosios valdžios institucijos – Nuolatinės Tarybos – Užsienio reikalų departamentui¹⁶.

Delegacijos parengta instrukcija komisarams skelbė, kad *per primum in ordine* privalo iš konkrečios užsienio valstybės ministro sužinoti, kada ir kokiame vietoje turės susitikti su tos valstybės komisarais ir nuvykę į paskirtą vietą pradėti sienų atribojimo darbus. Su savimi jie privalėjo pasiimti Peterburgo konvencijos straipsnio, nustatančio naujas sienas, bei teritorijų atidavimo sutarties (*traktatu cessionis*) straipsnio dėl sienų atribojimo kopijas, visų su sienų nustatymu susijusių tarpvalstybinių notų kopijas bei seimo delegacijos tam tikslui parinktus žemėlapius. Nustatydami naują Respublikos sieną, komisarai privalėjo laikytis šių principų: įsigilinti į žemėlapių ir, remdamiesi jame pažymėta linija, stengtis išvesti tikslią ribą. Ten, kur natūralių sienų ar upių nebus, bet *in linea recta* pasitaikys kaimas, miestas, miestelis ir *per medium* arba *per partem* jo sieną reikėtų praveisti, komisarai be jokių išlygų turėjo ją praveisti, įtvirtindami, kad kitoje pusėje likusių žemių valdymas liks laisvas *per omnia*¹⁷.

Instrukcijoje taip pat buvo atkreiptas dėmesys ir į tai, kad Peterburgo konvencijos tekste minint upes, turėta omenyje esama, o ne kadaise buvusi jų būklė. Todėl komisarai privalėjo laikytis realios upių vagos. Komisarams buvo nurodyta sienos demarkavimo akte detalčiai aprašyti visas pasienio upes, miestus, visas gamtines ribas, ten kur reikia, įkasti pasienio ženklus, supilti kauburius arba pylimus bei įsakyti *sumptu publico* pastatyti mūrinius arba akmeninius stulpus. Apie kilusius nesutarimus tarp abiejų valstybių demarkatorių buvo nurodyta pranešti Delegacijai, o jai baigus darbą – Respublikai¹⁸. Kilę teritoriniai ginčai, remiantis 1773 m. rugsėjo 18 d. padalijimo patvir-

¹⁴ Wyznaczenie Wielmożnych y Urodzonych Kommissarzow do granic z Dworami sąsiedzkiemi, *VL*, t. 8, s. 78; Я. К. А н і ш ч а н к а, *Беларусь у часы Кацярыны II...*, с. 55. E. Aniščankos pateiktame komisarų sąrašė neminimi Morikonis ir Bulgarinas. Komisarų paskyrimo dokumente klaidingai nurodyta Morikonio pareigybė. Jis įvardytas kaip Valkavisko pakamaris.

¹⁵ Instrukcja Wielmożnym y Urodzonym Kommissarzom do uczynienia granic między Dworami Wiedeńskim, Petersburskim y Berlińskim, a Rzeczpospolitą Polską wyznaczonym, od Delegacyi przez Stany Rzeczypospolitey wyznaczoney, dana, *VL*, t. 8, s. 78–79.

¹⁶ Nuolatinės tarybos einamųjų reikalų protokolas, 1775 m., *Vyriausiasis senųjų aktų archyvas (toliau – AGAD)*, Tzw. Metryka Litewska, dz. VII, 14, s. 85 ir kt.

¹⁷ Instrukcja Wielmożnym y Urodzonym Kommissarzom <...>, *VL*, t. 8, s. 79.

¹⁸ Ten pat.

tinimo sutarties dešimtuojų straipsniu, turėjo būti sprendžiami tarpininkaujant kitoms dviems valstybėms padalijimo dalyvėms¹⁹.

Demarkatorių darbas buvo apmokėtas iš Lenkijos karalystės išdo. Įvertinus aplinkybes, t. y. tai, kad sienos su Rusija atribojimui paskirtiems komisarams teks sukurti gerokai tolesnį kelią nei jų kolegoms, į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rytus vykstančiųjų komisarų pensijos buvo padvigubintos: senatoriams nurodyta išmokėti po 30 tūkst., o eiliniams komisarams – po 20 tūkst. lenkiškųjų auksinų²⁰.

1774 m. liepos 15 d. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanceliarijoje komisarams buvo įteiktas instrukcijos tekstas bei kiti sienos demarkavimui reikalingi dokumentai²¹.

Savo ruožtu 1774 m. lapkričio 7 d.²² Jekaterina II pavedė Rusijos užsienio reikalų kolegijos vadovui Nikitai Ivanovičiui Paninui sudaryti komisiją sienos su Respublika demarkavimui. Rusijos interesams atstovauti buvo paskirti Pskovo gubernatorius Michailas Krečetnikovas ir Mogiliavo gubernijos valdybos tarėjas, gubernatoriaus brolis, pulkininkas Vasilijus Kachovskis. N. Panino išduotoje instrukcijoje buvo nurodyta siekti, kad tarpvalstybinė siena būtų išvesta tiesia linija tarp Dauguvos ir Drutės upių. Rusijos demarkatoriai taip pat turėjo pasirūpinti, kad visi kilę teritoriniai ginčai būtų sprendžiami vietoje, nepranešant apie juos Abiejų Tautų Respublikos seimo delegacijai²³. Pasipriešinimą Rusijos siekiams užimti didesnes, nei sutartyje nurodyta, teritorijas turėjo „sušvelninti“ Respublikos pareigūnų „dovanoms“ skirti 23 tūkst. rublių²⁴.

Abiejų Tautų Respublikos komisarai senatoriai I. Twardowskis ir W. Gurowskis²⁵ kartu su inžinieriais geometrais Sierakowskiu²⁶ ir Niemcevičium (Niem-

¹⁹ Traktat między Nayiaśn. Krolēm Imcią y Nayiaśnieyszą Rzeczapospolitę Polską y Nayiaśnieyszą Imperatorową caley Rosssyi, ten pat, p. 27.

²⁰ Instrukcyja Wielmożnym y Urodzonym Kommissarzom <...>, ten pat, p. 80.

²¹ Ši dokumentų išdavimo data minima 1775 m. gegužės 22 d. Nuolatinės tarybos posėdyje, žr.: *AGAD*, Tzw. Metryka Litewska, dz. VII, 69, s. 170.

²² Dėl Rusijoje ir Abiejų Tautų Respublikoje naudotų skirtingų kalendorių straipsnyje gali pasitaikyti datavimo netikslumų. E. Aniščankos darbuose, kuriais remiamasi, nenurodyta, pagal kurį (Julijaus ar Grigaliaus) kalendorių datuojama. Tikėtina, kad Rusijos komisarai sienos su Respublika demarkavimui nurodyti pagal Julijaus kalendorių. Pagal Grigaliaus kalendorių būtų 1775 m. spalio 27 d.

²³ Я. К. А н і ш ч а н к а, *Беларусь у часы Кацярыны II...*, с. 55–56.

²⁴ Ten pat, p. 22. Taip pat žr.: Я. К. А н і ш ч а н к а, *Інкарнацыя...*, с. 191–192.

²⁵ Władysławas Gurowskis (apie 1715–1790) – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didysis maršalas, Poznanės kaštelionas Melchioro sūnus, prusiškos orientacijos politikas, Repnino protekcijų dėka užėmęs LDK rūmų maršalo pareigas 1768 m. Nuo 1775 iki 1780 m. buvo renkamas Nuolatinės tarybos nariu, 1781 m. nominuotas LDK didžiuoju maršalu, W. K o n o p c z y ņ s k i, Gurowski Władysław Roch, *Polski Słownik Biograficzny* (toliau – *PSB*), t. IX/2, z. 41, s. 171–173.

²⁶ Šaltiniuose vardas nenurodomas. Tikėtina, kad tai Karolis Sierakowskis (1752–1820), kuris 1766–1772 m. mokėsi Bajoriškojoje Jo Karališkosios Didenybės ir Respublikos kadetų korpuso mokykloje Varšuvoje (toliau – Kadetų korpuso mokykla), o 1773 m. rugsėjo 2 d. gavo kapitono laipsnį. Be to, nuo 1776 m. buvo geometrijos ir architektūros profesorius Artilerijos ir inžinerijos mokykloje, įsteigtoje prie

cewicz)²⁷ bei sekretoriumi Kortumu (Kortum, Korton)²⁸ į Čerėją, kurioje buvo nurodyta susitikti su Rusijos paskirtais komisarais ir pradėti sienos atribojimo darbus, atvyko 1775 m. vasario pabaigoje²⁹. Kaip aiškėja iš I. Twardowskio laiško Nuolatinės tarybos Užsienio reikalų departamento pirmininkui, Poznanės vyskupui, didžiajam Karūnos kancleriui Andrzejui Młodziejowskiui, komisarais paskirti S. Riomeris ir M. Morikonis ne tik neatvyko į Čerėją, bet netgi nesiteikė atsakyti į jo rašytus laiškus³⁰. Primygtinai reikalaujant A. Młodziejowskiui pavyko įkalbėti S. Riomerį ir M. Morikonį imtis jiems pavestos užduoties vykdymo, tačiau Trakų pakamariis S. Riomeris gana greitai nusišalino nuo šio darbo³¹. Apie komisarų paskirto M. Bulgarino dalyvavimą demarkuojant Respublikos sieną su Rusija turimuose šaltiniuose taip pat nėra duomenų. Nuolatinei tarybai siųstus raportus 1775 m. balandį–gegužę savo parašais patvirtindavo I. Twardowskis, V. Gurowkis, M. Morikonis ir A. Toločka³².

Karūnos artilerijos korpuso. 1789 m. avansavo į Karūnos inžinerinio korpuso komendantus. Dalyvavo 1794 m. sukilime, žr.: J. G d a ņ s k i, M. M a c h y n i a, Cz. S r z e d n i c k i, K. S t e p a n, *Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów 1777–1794. Spisy*, t. 1, cz. 4: *Wojsko Koronne. Formacje Targowicy, szkolnictwo wojskowe, varia, uzupełnienia*, Kraków, 2003, s. 75; M. M a c h y n i a, Cz. S r z e d n i c k i, *Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów 1777–1794. Spisy*, t. 1, cz. 2: *Wojsko Koronne. Artyleria i wojska inżynierskie*, Kraków, 1999, s. 82. Literatūroje nurodoma, kad K. Sierakowskis dalyvavo sienos su Austrija demarkavimo darbuose, žr.: *PSB*, t. XXXVII, s. 278.

²⁷ Šaltiniuose vardas nenurodomas. Tikėtina, kad tai Stanislovas Ursinas Niemcevičius (Stanisław Ursyn Niemcewicz, 1753–1817), Varšuvos kadetų korpuso mokyklos auklėtinis (1768–1773), nuo 1776 m. – Karo departamento narys, Lietuvos reikalų regentas, Lietuvos Brastos vaivadijos deputatas Vyriausiam Lietuvos Tribunole, šios vaivadijos atstovas 1782 m., 1786 m. seimuose bei nuo 1790 m. – Ketverių metų seime. Dalyvavo 1792 m. kare su Rusija ir 1794 m. sukilime, žr.: W. S z c z y g i e l s k i, Niemcewicz (Ursyn Niemcewicz) Stanisław, *PSB*, t. XXII/4, z. 95, s. 781–182.

²⁸ Šaltiniuose vardas nenurodomas. Tai galėjo būti Ernestas Traugottas Kortumas (1742–1811), teisininkas, Piltinės pavieto sekretorius (1768 m.), karališkasis notaras Mintaujoje, 1769–1772 m. rusų generolų Vejmaro ir Bibikovo sekretorius, o nuo 1773 m. – slaptasis Stanislovo Augusto Poniatovskio sekretorius. Nobilituotas 1775 m. seime. Turėjo karališkojo astronomo titulą. Jam priskiriamas veikalas *Examen du partage de Pologne*, žr.: R. W. W o ł o s z y ņ s k i, Kortum Ernest Traugott, ten pat, t. XIV/1, z. 60, s. 120–121.

²⁹ Я. К. А н і ш ч а н к а, *Беларусь у часы Кацярыны II...*, с. 56.

³⁰ Kališo vaivados Ignacy Twardowskio laiškas Młodziejowskiui, 1775 m. balandžio 23 d. Čerėja, *AGAD*, Tzw. Metryka Litewska, dz. VII, 69, s. 154–155v.

³¹ E. Aniščanka pateikia versiją, kad Riomeris buvo nušalintas nuo pareigų Krečetnikovo pastangomis dėl priešinimosi Rusijos siekiams užimti didesnę teritorijos dalį. 1775 m. gegužės 15 d. jį pakeitė Rusijos atžvilgiu nuolaidesnis Morikonis, žr.: Я. К. А н і ш ч а н к а, *Беларусь у часы Кацярыны II...*, с. 57. Šios versijos nepatvirtina minėto 1775 m. balandžio 23 d. I. Twardowskio laiško turinys, kuriame kaip tik minimas kanclerio A. Młodziejowskio pageidavimas, kad Riomeris ir Morikonis kuo skubiau įsijungtų į sienos atribojimo darbą.

³² Plg.: Abiejų Tautų Respublikos komisijos sienai su Rusija nustatyti raportų Nuolatinei tarybai kopijos, *AGAD*, Tzw. Metryka Litewska, dz. VII, 70, l. 149–153.

Pirmasis Respublikos ir Rusijos demarkatorių posėdis įvyko Čereėje, Bazilijonų vienuolyno patalpose kovo 4 d. Jo metu generolas M. Krečetnikovas komisijai pateikė rusų inžinierių parengtą Rusijos–Abiejų Tautų Respublikos sienos žemėlapi, „siūlydamas, kad šį žemėlapi lenkų inžinieriai patikrintų arba kartu su Rusijos inžinieriais sudarytų naują. Tokiu būdu, Krečetnikovo nuomone, darbas būtų baigtas greičiau bei įgautų daugiau pasitikėjimo ir reikšmės“³³. Rusų demarkatorių vadovas taip pat siūlė tarpvalstybinę komisiją padalyti į dvi grupes, tai yra išsiųsti vieną komisarą su geometru į šiaurę, o kitą į pietus tam, kad pasižiūrėtų ir sutikrintų situaciją vietose su pažymėta Rusijos inžinierių žemėlapiuose. Šio pasiūlymo įgyvendinti nepavyko, nes Respublikai tuo metu atstovavo tik du komisarai, tad apie darbų paskirstymą negalėjo būti nė kalbos³⁴.

Abiejų valstybių komisarų pasitarimuose, vykusiuose Čereėje bei Bešankovičiuose, į kuriuos buvo persikelta kovo 14 d., siekiant vietoje susipažinti su esama sienos būkle³⁵, buvo nutarta, kad detalų sienos žemėlapi parengs rusų geometrai, vadovaujami majoro Jakovo Siverso. Beje, pastariesiems buvo duotas slaptas M. Krečetnikovo nurodymas žymint sieną Rusijos rankose išlaikyti visą likusiąją Polocko vaivadijos dalį³⁶.

Respublikos demarkatoriai savo ruožtu atribojamų teritorijų kartografavimą pavedė geometrui kapitonui Sierakowskiui, kuris buvo išsiųstas į Polocką, kad „pradedant nuo šio miesto kartu su Rusijos inžinieriais leistųsi Dauguvos upe ir nubraižytų jos planą iki Respublikos sienos su Švedijos Livonija. Iš ten kapitonas Sierakowskis turėjo grįžti sausuma, o po to keliauti paupiu iki Viaziščių ir nubraižyti tos upės dalies planą iki pat Polocko“³⁷. Sierakowskiui buvo įsakyta ypatingą dėmesį skirti paupio aprašymui, fiksuoti visas salas, surinkti visą galimą informaciją iš aplinkinių žemionių bei šiuos duomenis kruopščiai užrašyti³⁸.

Realaus sienos atribojimo bei ženklavimo darbų pradžią atitolino gamtinės sąlygos – dėl gilios žiemos ir sniego gausos komisarai negalėjo imtis jiems pavestos užduoties įgyvendinimo. Sienos ties Dauguva aprašymo darbai buvo pradėti tik balandžio mėnesį³⁹. Vietiniams gyventojams buvo paskelbtas universalas, nurodantis komisarams pa-

³³ Remiamasi 1775 m. gegužės 13 d. Varšuvoje sekretoriaus Kortumo parengtu pranešimu apie aktualią sienos demarkavimo komisijos situaciją. Tekstas prancūzų kalba su vertimu į lenkų kalbą: Situation actuelle de la Commission de Demarcation, ten pat, dz. VII, 69, l. 158–169.

³⁴ Ten pat, p. 158–159.

³⁵ Я. К. А н і ш ч а н к а, *Беларусь у часы Кацярыны II*, с. 56.

³⁶ Я. К. А н і ш ч а н к а, *Акоп уздоўж мяжы, Спадчына*, № 3, 1992, с. 14–15.

³⁷ Situation actuelle de la Commission de Demarcation, *AGAD*, Tzw. Metryka Litewska, dz. VII, 69, l. 159.

³⁸ Sierakowskiui duotos instrukcijos kopija, ten pat, l. 156–156v.

³⁹ Kortumo pranešimo duomenimis, Sierakowskis į Polocką buvo išsiųstas tik balandžio 20 d., Situation actuelle de la Commission de Demarcation, ten pat, l. 159.

teikti savo disponuojamos žemės nuosavybės ar nuomos dokumentus, kad būtų galima nustatyti realias Vitebsko ir Polocko vaivadijų ribas⁴⁰.

Šiaurinės sienos dalies atribojimas pradėdant Viaziščių miestelių Polocko vaivadijoje ir Sudilovičių kaimu, priklausiusiu Vitebsko vaivadijai, kuriuos skyrė Čarnogostės (lenk. *Czarnohość*) upelis, didesnių problemų nesukėlė. Siena buvo išvesta tiesia linija iki tos vietos, kurioje susijė Vitebsko vaivadijos Luginovo kaimo ir Budnikų kaimo Polocko vaivadijoje žemės⁴¹. Būtent tame taške, remiantis padalijimo sutartimi ir demarkatoriams duotomis instrukcijomis, turėjo „susieiti trijų vaivadijų Polocko, Vitebsko ir Minsko, ribos“, t. y. baigtis Polockui ir Vitebskui bendra siena ir prasidėti Oršos pavietas, „formuojantis dalį Minsko vaivadijos“. Nuo šio punkto komisarai turėjo išvesti tiesią liniją iki Ordvos (Oravos) miestelio. Dėl šio punkto ir kilo daugiausia nesutarimų. Pažodžiui aiškindamiesi padalijimo sutarties tekstą, demarkatoriai turėjo išieiti tašku pasirinkti Drujos upę. Tačiau paaiškėjo, kad Polocko ir Vitebsko vaivadijų paribyje tokia upė apskritai neteka. Druja, įtekanti į Dauguvą Breslaujos paviete, komisarų netenkino. Todėl buvo imtasi ieškoti dar vienos upės tokiu pavadinimu Rusijos prisijungtos teritorijos gilumoje. Siekdami vietoje išsiaiškinti situaciją, kaip teigia V. Gurowskis, „komisarai išvyko per kaimus, miestelius ir parapijas, visų krašto piliečių prašydami ir Tėvynės meilės vardu prisaikdindami, kad pateiktų duomenis bei įrodymus apie upes“⁴². Surinkę informaciją iš vietinių gyventojų, komisarai pranešė suradę dar vieną upelį panašiu pavadinimu – Droječę (lenk. *Droieć*), „ištekančią apie dešimtį mylių už Vitebsko, vingiuojančią palei senąją Maskvos sieną ir ties Dambrovos grafyste priklausančiu Gusino kaimu į Dnieprą įtekančią“⁴³. Paaiškėjo, kad ši upė, „tekanti Vitebsko vaivadijoje, kartu su visa vaivadija *Cessionis* sutartimi Rusijai atiduota ir išsižadėta. Grįžti prie šio Vitebsko vaivadijos gilumoje esančio punkto, nepažeidžiant Sutarties, buvo netinkama ir neįmanoma. Vis dėlto, jeigu Droječės upė būtų galėjusi tapti siena, Lietuvai būtų likusi reikšminga Vitebsko vaivadijos dalis ir visas Oršos pavietas. Tačiau tokiai linijai Droječės upe prieštaravo Sutarties galia ir formuluotės, atiduodan-

⁴⁰ Abiejų Tautų Respublikos komisijos sienai su Rusija nustatyti raporto Nuolatinei tarybai kopija, tiksliai data nenurodoma, ten pat, dz. VII, 70, l. 149.

⁴¹ Naujosios Rusijos sienos nuo Dauguvos upės paaiškinimas (Obiasnienie Granicy Nowey Rossyiskej od Rzeki Dzwiny), ten pat, dz. VII, 69, l. 157.

⁴² Mowa J. W. JMCI Pana Gurowskiego Marszałka Nadw. W. X. Litt: Komissarza Generalnego Do Rozgraniczenia Kraiu Rzeczypospol: Od Panstwa Rossyiskiego Na Sessyi Seymowey, Roku 1776 Miana, *Zbior mow roznych w czasie dwoch seymow ostatnich roku 1775 y 1776 mianych. Tomik drugi. Mowy w czasie Seymu Ordynaryjnego Roku 1776 osobliwie od początku Seymu do dnia 19 Września. W Poznaniu w Drukarni J. K. MCI y Rzeczypospolitey Roku 1777, s. 119–133.*

⁴³ Ten pat, p. 121. Šios upės šiuolaikiniuose žemėlapiuose lokalizuoti nepavyko. Apie ją nesurasta jokių duomenų ir geografiniuose žodynuose. Tikėtina, kad tai galėjo būti koks nors vėliau nunykęs upeliūkštis. Neatmestina ir galimybė, kad tokios upės apskritai nebuvo, o komisarai seimui pateikė legendą apie jos egzistavimą.

čios Rusijos valdymui visas Mstislavlio ir Vitebsko vaivadijas bei aukštutinę Minsko vaivadijos dalį⁴⁴.

Demarkatoriai vieningai nusprendė besąlygiškai nesivadovauti padalijimo sutarties tekstu ir šiame dokumente įvardytą Drujos upę laikyti Drutės upe⁴⁵.

Rusijai padalijimo sutartimi atiduota Minsko vaivadijos dalis bei Mstislavlio vaivadijos aprašymas, pagal kurį ši vaivadija turėjo „apimti abi Dniepro puses“, taip pat sukėlė daug neaiškumų. Respublikos komisarų vertinimu, tokia situacija susiklostė dėl to, kad padalijimo ribos buvo žymimos klaidingame Karūnos artilerijos kapitono Folino⁴⁶ parengtame žemėlapyje, kuriame Oršos pavietas buvo priskirtas Minsko vaivadijai⁴⁷. Kitų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaivadijų ribos, tarp jų ir Mstislavlio, šiame žemėlapyje taip pat buvo pažymėtos klaidingai.

Naudodamiesi situacija, „Rusijos inžinieriai iš karto po 1772 m. rugsėjo 16 d. plakato paskelbimo⁴⁸ savo liniją nuo šio [t. y. Ordvos – R. Š.-S.] punkto iki Stukanų (lenk. *ku wsi Stukanom*) kaimo, kur, jų manymu, Druja išteka, nukėlė“⁴⁹. Vėliau savo valstybės sieną rusų inžinieriai dar per pusę mylios pastūmė į vakarus, prie Mogiliavo gubernijos prijungdami Baranų ir Jasienicų kaimus. 1773 m., rengiantis sienos ženklinimo darbams, Rusijos demarkatoriai perkėlė sieną dar septynias-aštuonias mylias, užimdami Sterženo ežero dalį⁵⁰.

Nuolatinės tarybos Užsienio reikalų departamentui reikalaujant, Respublikos komisarai turėjo siekti susigrąžinti Rusijos prisijungtas Oršos pavietui priklausančias teritorijas: Dobrygorus (lenk. *Dobryhony*), Andrukus (lenk. *Andruki*), Osovą (lenk. *Osowiec*), Antopolį (lenk. *Antopol*) bei užgrobtą Sterženo ežerą⁵¹. Tačiau kiekviename žingsnyje jie susidūrė su Rusijos komisarų spaudimu bei grasinimais.

⁴⁴ Ten pat, p. 122–123.

⁴⁵ Ten pat, p. 124. Taip pat žr.: Abiejų Tautų Respublikos komisijos sienai su Rusija nustatyti raporto Nuolatinėi tarybai kopija, tiksli data nenurodoma, *AGAD*, Tzw. Metryka Litewska, dz. VII, 70, l. 149.

⁴⁶ Bartolomėjus Folinas (Bartłomiej Follino) – Varšuvos Kadetų korpuso piešimo mokytojas, graviruotojas, Lenkijos karalystės žemėlapiu (1770 m.) autorius. Gimė 1736 m. Venecijoje, mirė 1808 m. Varšuvoje. Nuo 1775 m. gruodžio 8 d. Karūnos kariuomenės kapitonas. Nobilituotas 1790 m., M. M a c h y n i a, Cz. S r z e d n i c k i, *Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów 1777–1794. Spisy*, t. 1, cz. 2, s. 46.

⁴⁷ Abiejų Tautų Respublikos komisijos sienai su Rusija nustatyti raporto Nuolatinėi tarybai kopija, tiksli data nenurodoma, *AGAD*, Tzw. Metryka Litewska, dz. VII, 70, l. 150–151.

⁴⁸ Turima omenyje 1772 m. rugsėjo 18(7) d. datuota Rusijos įgaliotojo pasiuntinio Respublikoje barono Otto Stackelbergo Lenkijos karaliui ir Abiejų Tautų Respublikai Varšuvoje įteikta deklaracija, kurioje išdėstomos priežastys, paskatinusios Rusiją užimti dalį Respublikos teritorijos. Demarkatorių pranešime klaidingai nurodoma deklaracijos paskelbimo data.

⁴⁹ Naujosios Rusijos sienos nuo Dauguvos upės paaiškinimas (Obiasnienie Granicy Nowey Rosyiskiey od Rzeki Dzwiny), ten pat, dz. VII, 69, l. 157.

⁵⁰ Ten pat, l. 157 v.

⁵¹ Ten pat.

Respublikos komisarams nesutinkant su Rusijos nustatyta sienos atkarpa ir reikalaujant sugrąžinti užimtus kaimus, birželio 1 d. (gegužės 19 d.) tarpvalstybinės komisijos posėdyje generolas M. Krečetnikovas pareiškė, kad „jei Jūsų Malonybės Ponai mums bereikalingų imsite kelti sunkumų, tai mes iki pat Berezinos upės nukelsime savo sieną, kadangi turime sutartimi mums užleistą visą Vitebsko vaivadiją, o Oršos pavietas priklauso Vitebsko vaivadijai“⁵². Komisarai nedelsdami išsiuntė raportą Nuolatinei tarybai, prašydami nurodymų, kaip elgtis esant tokiai situacijai.

Demarkatorių raportas Varšuvą pasiekė birželio pabaigoje. Birželio 20 ir 23 d. Nuolatinės tarybos sesijose, dalyvaujant karaliui, buvo svarstomas sienos su Rusija demarkavimo klausimas. Siekiant išsiaiškinti tikrąsias Vitebsko vaivadijos ir Oršos pavieto ribas, buvo duotas įsakymas surasti šių teritorijų aprašymus Lietuvos Metrikos dokumentuose⁵³. Nuolatinės tarybos nariai, įsigilinę į jiems pateiktus išrašus iš Lietuvos Metrikos knygų, kuriuose buvo pažymėta, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanceliarijos disponuojamuose dokumentuose dėl Vitebsko vaivadijos ir Oršos pavietų ribų turimas tik 1563 m. aprašymas, Oršos pavieto ribas nustatantis nuo Berezinos upės iki Dniepro, o „už Dniepro per Čečerską, Propojšką, Kričiovą su Mogiliavu iki Mstislavlio sienos, o Mstislavlio siena iki pat sienos su Smolensku“⁵⁴, nusprendė nebekelti specialių reikalavimų sienos demarkavimui. Nuolatinė taryba teisriškė pageidavimą, jei bus įmanoma, siekti išlaikyti „pasienio pylimu apimtus kaimus ir vienos upių⁵⁵ pusės salas“⁵⁶.

⁵² Ten pat, dz. VII, 14, s. 85: „Czytał potym przew. w Bogu Kanclerz W Kor. Raportt od Demarkatorow naszych na Granicy Rossyiskiey, ktorzy donoszą, że na opieranie się onych powiedzial JM P General Kreczetnikow, jezeli WM Panstwo, niepotrzebne nam czynic będziecie trudnosci, to my az po rzekę Berezynę poprowadziemy nasze Granice, gdysz mamy w Traktacie cale Woiewodztwo Witepskie sobie ustapione, a Powiat Orszanski nalezał do wdztwa Witepskiego“, Protokół potoczny Rady Nieustaiącey Roku 1775, Protokół Rady Nieustaiącey dnia 19 Aprila Roku 1775. Miesiáccie Apryl y May. Taip pat žr.: Я. К. А н і ш ч а н к а, *Беларусь у часы Кацярыны II...*, с. 56.

⁵³ Z okolicznosci zagrozenia JmP Generala Kreczetnikowa, Produkuowane są in Consilio Granice Wdztw Witepskiego y Powiatu Orszanskiego z Metryk WXLitt wyięte, et in Archivo Conselij złożone, Protokół Rady Nieustaiącey dnia 23 Aprila Roku 1775, AGAD, Tzw. Metryka Litewska, dz. VII, 14, s. 85.

⁵⁴ Extrakt z Metryki cancellaryi W. Litt. Granice Wdztwa Witebskiego y Powiatu Orszanskiego zawieraiące, Annexa do Protokułu Potocznego Rady Nieustaiącey Anni 1775 Mensis Junij et Julij, ten pat, dz. VII, 70, l. 158: „Hranica Orszanska. Poczawszy od hranicy lubawickoie hranicoiu dawnoiu witebskoiu zaymuiuicy Sudilowicy Weretem? Szlo na prostey ku Diwinu u Worszanski powiat ku hranicy Mezewosky, od tol Kozeczynskim y Paszkowskim hranicu szlo na prostey ku rzychabam, Prychaby ku Orszy, a Stecewo y Wieloje Selo ku Witebsku, od tol ku hranicy Oboleckoy Zostawniuszy Obolca y Lemnicu, Bielicu ku Orszy do hranicy kniazey Lukomskich y wes Lukoml ku Orszy iako hranica Lepłu Napisana, az do Berezyny, Berezynciu wniz do Bychowskoie hranicy u Dniepr, a czerez Dniepr hranica Czeczersku y Propoysku, Kryczowu z Mohilewom u Mstislawskuiu hranicu, a Mstislawskuiu hranicoiu az w hranicu Smolenskuiu a Smolenskuiu hranicoiu az do Lubawicze <...>“.

⁵⁵ Turimos omenyje visos trys upės – Dauguva, Drutė ir Dniepras, – kuriomis turėjo būti išvesta valstybės siena.

⁵⁶ Tokio turinio nutarimas priimtas 1775 m. liepos 11 d. Nuolatinės tarybos posėdyje, Protokół potoczny Rady Nieustaiącey, ten pat, dz. VII, 14, s. 101.

Tuo metu, kai Varšuvoje buvo aiškinamasi dėl Minsko ir Vitebsko vaivadijų ribos, Abiejų Tautų Respublikos ir Rusijos komisarai mėgino lokalizuoti ginčytiną Ordvos (Oravos) vietovę, kuri, remiantis padalijimo sutarties tekstu, turėjo ženklinti sutarties tekste Druja įvardytos Drutės ištakas ir nuo kurio taško turėjo būti išvesta tolesnė abiejų valstybių siena. Kaip paaiškėjo iš surinktos informacijos, „apie tokį miestelį jokioje nomenklatūroje nebuvo jokių duomenų“⁵⁷, o į tas apylinkes siųstas Rusijos komisarų įgaliotinis majoras J. Siversas raportavo, kad „tokia vietovė apskritai neegzistuoja“⁵⁸. Abiejų valstybių komisarai sutarė, kad padalijimo sutartyje įvardyta Ordva (Orava) ateityje laikys „Orduvkos (*Ordowka*) kaimą, priklausantį Jos Malonybei poniai Gutakowskai“⁵⁹.

Po ilgų derybų bei gavus Nuolatinės tarybos pritarimą, buvo sutarta sąlygine trijų vaivadijų susikirtimo vieta laikyti Sterženo ežerą, nesigilinant į tikrąsias Minsko vaivadijos ribas⁶⁰. Be to, siekiant išvengti Rusijos pretenzijų užimti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritoriją iki pat Berezinos upės, Respublikos komisarai nebereikalavo sugražinti ir neteisėtai prisijungtos Polocko vaivadijos dalies (iš viso 8 kaimų, apie 21 km² teritorijos⁶¹).

1775 m. liepos 15(4) d. prie Dniepro įsikūrusiame Cholmeče buvo pasirašytas Abiejų Tautų Respublikos ir Rusijos sienos nustatymo aktas, naująją abiejų valstybių sieną įtvirtinęs Dauguvos, Drutės ir Dniepro upėmis, pradedant Aiviekstos upės žiotimis ir baigiant Lojevu⁶². Sienos nustatymo akte buvo užfiksuoti kiekvienai iš valstybių tenkantys paupių miestai, miesteliai bei kaimai, sunumeruotos bei pasidalytos salos. Sausuma išvesta siena iš Rusijos pusės buvo pažymėta pasienio stulpais su Rusijos herbais, paliekant 30 uolekčių pločio atstumą tarp abiejų valstybių pasienio stulpų pylimo supylimui⁶³.

Derybos dėl pietrytinės, ukrainietiškosios sienos dalies atribojimo užsitęsė iki pat 1781 m.⁶⁴ Šis pasienio ruožas realiai buvo atribotas tik 1783 m.⁶⁵

⁵⁷ Mowa J. W. JMCI Pana Gurowskiego <...> Na Sessyi Seymowey, Roku 1776 Miana, *Zbiortow roznych...*, s. 120.

⁵⁸ Я. К. А н і ш ч а н к а, *Беларусь у часы Кацярыны II...*, с. 57.

⁵⁹ Mowa J. W. JMCI Pana Gurowskiego <...> Na Sessyi Seymowey, Roku 1776 Miana, *Zbiortow roznych...*, s. 120.

⁶⁰ Abiejų Tautų Respublikos komisijos sienai su Rusija nustatyti raporto Nuolatinei tarybai kopija, tiksliai data nenurodoma, *AGAD*, Tzw. Metryka Litewska, dz. VII, 70, l. 151–152.

⁶¹ Я. К. А н і ш ч а н к а, *Беларусь у часы Кацярыны II...*, с. 56.

⁶² *Полное собрание законов Российской империи*, С.-Петербург, 1830, т. 20 (1775–1780), с. 177–182, № 14.346; Ф. Ф. М а р т е н с, *Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россиею с иностранными державами. Трактаты с Австриею (1772–1808)*, С.-Петербург, 1875, т. 2, с. 52–61.

⁶³ Ten pat.

⁶⁴ Ріг.: П. В. С т е г н и й, Разделы Польши и дипломатия Екатерины II, с. 159.

⁶⁵ 1783 m. gruodžio 3 d. (lapkričio 22 d.) sudarytas Kijevo vaivadijos ir dalies Minsko vaivadijos sienos su Rusija aprašymas, pasirašytas ir antspauduotas abiejų valstybių paskirtų komisarų Karolio

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vidinės sienos ir jų kartografinio žymėjimo situacija

Abiejų Tautų Respublikos sienos su Rusija demarkavimo darbai 1775 m. balandžio – liepos mėnesiais atskleidė XVIII a. antrojoje pusėje naudotų žemėlapių trūkumus. Abiejų Tautų Respublikos bei užsienio kartografo parengtuose ir XVIII a. viduryje naudotuose žemėlapiuose, kurių nemaža dalis buvo 1613 m. Tomo Makowskio parengto Mikalojaus Kristupo Radvilos žemėlapio „Magni Ducatus Lithuaniae, caeterarumque regionum illi adjacentium exacta descriptio“ perdirbiniai⁶⁶, buvo pateiktas netikslus hidrografinis tinklas, daugelis vietovių išdėstytos netiksliai, o fiksuojamas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės administracinis-teritorinis suskirstymas neatitiko tikrovės. Klaidinčiai rytinių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaivadijų ribos buvo pažymėtos ir 1749 m. išleistame vilniečio jėzuito Jono Neprecko (Jan Nieprzecki) išraižytame žemėlapyje „Magni Ducatus Lithuaniae in suos palatinatus et districtus divisus“⁶⁷, ir vokiečių astronomo bei geografo Tobijo išleistuose Lenkijos karalystės žemėlapiuose „Mappa Geographica Regni Poloniae“ (1757 m.), „Map of the Kingdom of Poland and The Grand Duchy of Lithuania“ (1771) bei kitų kartografo darbuose.

Mus dominančios rytinių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaivadijų: Polocko, Vitebsko bei Mstislavlio ribos daugelyje to meto žemėlapių buvo netikslios. Mstislavlio vaivadija vaizduojama apimanti abi Dniepro upės puses, Oršos pavietas priskiriamas Minsko, o ne Vitebsko vaivadijai ir panašiai.

XVIII a. antrosios pusės politinės Abiejų Tautų Respublikos istorijos tyrinėtojai, remdamiesi oficialiais padalijimų dokumentais bei XVIII a. kartografo darbais, iki šių dienų pateikia klaidingą kartografinį Rusijos pirmojo padalijimo metu užgrotų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių vaizdą. Antai dar 1882 m. Tadeuszo Korzono parengtame padalijimų žemėlapyje pirmojo padalijimo metu Rusijos užgrotos žemės nukeliamos už Drutės upės į vakarus⁶⁸. 1958–1968 m. Lenkijos valstybinėje kartografinių leidinių įmonėje Zbigniewo Rzepos parengtuose sieniniuose istoriniuose žemėlapiuose „Lenkija padalijimų laikotarpiu“ padalijimo riba teisingai išvedama Drutės upe, Oršos pavietas priskiriamas Vitebsko vaivadijai, tačiau Minsko vaivadijos ribos nukeliamos tolyn į

Sierakowskio (Abiejų Tautų Respublika) ir Semiono Kozáčinskio (Rusija), *Opisanie granicy województwa Kijowskiego i części Minskiego z Małą Rosyą przez wystanych komisarzyów <...>*, *AGAD*, Zbiór Popielów, nr 91, l. 1–52.

⁶⁶ O. M a k s i m a i t i e n ė, *Lietuvos istorinės geografijos ir kartografijos bruožai*, Vilnius, 1991, p. 122; V. C h o m s k i s, *1613 m. Lietuvos žemėlapis. Jo analizė ir vertinimas Lietuvos kartografinio vaizdo raidoje*, Vilnius, 2004, p. 46.

⁶⁷ *Senieji Lietuvos žemėlapiai iš Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių*, sud. A. Braziūnienė, Vilnius, 1999, p. 3, 16; O. M a k s i m a i t i e n ė, min. veik., p. 123.

⁶⁸ T. K o r z o n, *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta. Badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego*, t. 1, Kraków, 1882.

rytus už Berezinos upės, o Mstislavlio vaivadija ir toliau vaizduojama apimanti abi Dniepro puses. Panašus kartografinis vaizdas pateikiamas bemaž visuose šiuolaikiniuose istoriniuose Lenkijos žemėlapiuose⁶⁹.

Lenkijos istorinės kartografijos autoriais rėmėsi ir orientacinius padalijimų žemėlapius renę Vakarų Europos istorikai. Klaidingą XVIII a. paskutiniojo ketvirčio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės administracinio suskirstymo vaizdą matome pirmojo padalijimo istorijos autoriaus Herberto Haroldo Kaplano⁷⁰ ir kitų istorikų darbuose⁷¹.

Lietuvos istorinės kartografijos specialistų parengtuose XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėlapiuose regima analogiška situacija⁷². Bene tiksliausias poliublijinės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės administracinio suskirstymo vaizdas iki šiol pateiktas Gintauto Sliesoriūno autoriniame žemėlapyje „Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1690 m.“, parengtame remiantis XVII a. pabaigos paviėtų iliustracijų duomenimis⁷³.

Gilias istorinės kartografijos tradicijas turintys Baltarusijos istorikai revizavo istorinius žemėlapius ir, remdamiesi išsamia pavietų iliustracijų analize, parengė naujus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės baltarusiškosios dalies žemėlapius. E. Aniščankos parengtame ir Baltarusijos nacionalinio atlaso istorinėje dalyje paskelbtame XVIII a. antrosios pusės žemėlapyje pateiktas tikslus rytinės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalies administracinio-teritorinio suskirstymo vaizdas⁷⁴. Kitų Baltarusijos istorikų darbuose vis dar ryškus sekimas istoriografijoje įsitvirtinusia tradicija⁷⁵.

⁶⁹ Žr.: Polska w okresie rozbiórów (1: 5 000 000), *Atlas historyczny Polski*, Warszawa–Wrocław, 1998, s. 28–29; Polska po roku 1772, S. G r o d z i s k i, *Wielka Historia Polski. Polska w czasach przełomu (1764–1815)*, Kraków, 2001, s. 63; Podział administracyjny Rzeczypospolitej, ok. 1600 r. (1: 10 000 000), *Atlas Historii Polski. Mapy i komentarze*, Warszawa, 2003, s. 70–71.

⁷⁰ H. H. K a p l a n, *The First Partition of Poland*, New York, 1962.

⁷¹ D. S t o n e, *The Polish-Lithuanian State, 1386–1795 (A History of East Central Europe, IV)*, Seattle and London, 2001; J. L u k o w s k i, *Liberty's Folly. The Polish-Lithuanian Commonwealth in Eighteenth Century*, London–New York, 1991; J. L u k o w s k i, *The Partitions of Poland, 1772, 1793, 1795*, London, 1999.

⁷² Išsamią Lietuvos istorinių žemėlapių apžvalgą pateikė O. Maksimaitienė veikalė apie Lietuvos istorinės kartografijos raidą, žr.: O. M a k s i m a i t i e n ė, min. veik., p. 133–142. Reikėtų pažymėti, kad XVIII a. antrosios pusės administracinis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės suskirstymas beveik visuose istoriniuose žemėlapiuose (sudarytuose O. Maksimaitienės, R. Pesio ir kitų) pateikiamas su tomis pačiomis klaidomis. Klaidingai administracinį suskirstymą pavaizdavo ir Vilniaus universiteto kartografijos centro specialistai, rengdami žemėlapius „Lietuvos istorijos atlasui“ (Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės administracinis suskirstymas po Liublino unijos (1: 5 500 000), p. 18; Respublikos padalijimai XVIII a. (1: 6 600 000), p. 23, *Lietuvos istorijos atlasas*, Vilnius, 2001.

⁷³ G. S l i e s o r i ū n a s, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė vidaus karo išvakarėse: didikų grupiočių kova 1690–1697 m.*, Vilnius, 2000, įklija.

⁷⁴ Я. К. А н і ш ч а н к а, Беларусь у другой палове XVIII ст., *Нацыянальны атлас Беларусі*, Мінск, 2002, с. 270–271.

⁷⁵ Žr.: Baltarusijos žemių prijungimo prie Rusijos imperijos žemėlapis naujoje Baltarusijos istorijos sintezėje: *Гісторыя Беларусі у шасці тамах. Том трэці: Беларусь у часы Рэчы Паспалітай (XVII–XVIII стст.)*, рэд. Ю. Бохан, П. Лойка, Мінск, 2004, с. 259; taip pat L. R. Kazlovo parengtas XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėlapis knygoje: Г. С а г а н о в і ч, *Нарыс гісторыі Беларусі*, Мінск, 2001, с. 410–411.

Išvados

1. Pirmojo padalijimo sutarties tekste užfiksuotas vidinis rytinių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaivadijų administracinis suskirstymas neatitiko realios padėties.

2. Rusijos užgrobtųjų teritorijų aprašymas buvo parengtas remiantis klaidingai parengtu žemėlapiu.

3. Sienos demarkavimo komisijos darbas atskleidė Rusijos teritorinę ekspansiją.

4. Nuolatinei tarybai pateikti demarkacinės komisijos raportai, Lietuvos Metrikos dokumentų išrašai, pagrindžiantys Vitebsko ir Mstislavlio vaivadijų ribas, įgalina ištaisyti XVIII a. kartografų įvestas ir šiuolaikiniuose Abiejų Tautų Respublikos padalijimų žemėlapiuose tebekartojamas Minsko, Vitebsko ir Mstislavlio vaivadijų ribų klaidas.

THE PROBLEM OF THE DEMARCATION OF THE BORDER OF THE COMMONWEALTH OF TWO NATIONS WITH RUSSIA 1774–1775

Summary

RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

The works of authors who have written on questions of the diminution of the territory of the Commonwealth of Two Nations and of the final incorporation of Poland and Lithuania into Russia, Prussia, and Austria generally accent the course of the formation of the external borders without delving into the problems, recorded in the documents that established these borders, of the contemporary internal division of the Commonwealth of Two Nations. This article, on the basis of the first partition treaties, Permanent Council documents, reports by the demarcation commission of the Commonwealth of Two Nations, and other sources, reviews the creation of the commission for demarcating the border with Russia as well as its activities during 1774–1775 and compares the palatinate boundaries of the Grand Duchy of Lithuania that are fixed in international agreements with the real situation in the last quarter of the eighteenth century.

After analysing the demarcation commission's reports and the texts of the partition documents, the following conclusions can be drawn:

The internal administrative division of the eastern palatinates of the Grand Duchy of Lithuania recorded in the text of the first partition treaty does not correspond to the actual situation.

The description of the territories seized by Russia was prepared using an inaccurate map.

The border demarcation commission's work revealed Russia's real territorial expansion.

The demarcation commission reports submitted to the Permanent Council and the Lithuanian Metrica document entries, which substantiate the borders of the Vitebsk and Mstislavl palatinates, enable us to correct the errors made by the eighteenth-century cartographers in the borders of the Minsk, Vitebsk, and Mstislavl palatinates and repeated in the maps for the partition of the Commonwealth of Two Nations.

Gauta 2005 m. lapkričio mėn.

Ramunė Š m i g e l s k y t ė - S t u k i e n ė (g. 1970 m.) – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos istorijos instituto mokslo darbuotoja. Tyrinėjimų kryptis: XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinė ir socialinė istorija.

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108

El. paštas: stukiene@istorija.lt